

Mieczysław Różański

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID 0000-0003-3345-1740

Konferencje Episkopatu Polski i Czech wobec ograniczeń w sprawowaniu kultu w czasie pierwszego okresu pandemii Covid 19¹

Restrictions on worship during the first period of the Covid 19 pandemic:
reactions of Polish and Czech Episcopal Conferences

Abstract

The Catholic Church has been always active in caring for the sick, especially those suffering from infectious epidemic diseases. The Covid 19 pandemic that erupted in March 2020 introduced numerous restrictions on the freedom of religion, including unprecedented restrictions on Divine worship. This article aims to analyze the reactions of the Episcopal Conferences of Poland and of the Czech Republic to the limitation of the faithful in their ability to participate in liturgical assemblies during the first period of the discussed pandemic. Ability of the faithful to participate in Divine worship was significantly restricted by the Polish state authorities, in particular during the Eastertide. Czech public authorities banned the faithful from attending church services. Episcopal conferences accepted the restrictions and sanitary regulations issued by state authorities. Particular diocesan bishops granted dispensations in accordance with the canon law from physical attendance at church services. On-line 'participation' in liturgical services, broadcasted by media and social media, was rather encouraged.

Keywords

Czech Episcopal Conference; Polish Episcopal Conference; cult, COVID-19 pandemic

Abstrakt

Kościół katolicki od początków swojego istnienia prowadził działalność opiekuńczą wobec chorych. W sposób szczególny opieką swoją obejmował tych, którzy ulegali zakażeniom w czasach epidemii. Pandemia COVID 19 która wybuchła w marcu 2020 r. wprowadziła liczne ograniczenia wolności religijnej, w tym także niespotykane dotąd ograniczenia w sprawowanie kultu Bożego. Artykuł ma na celu przeanalizowanie reakcji Konferencji Episkopatów Polski i Czech wobec limitacji wiernych w możliwości uczestniczenia w zgromadzeniach liturgicznych sprawowanych w świątyniach na terenie tych państw w pierwszym okresie trwania pandemii. Władze państwowe w Polsce w znaczący sposób ograniczyły możliwość uczestniczenia wiernych w liturgii zwłaszcza w czasie świąt wielkanocnych, a władze czeskie zakazały uczestniczenia wiernym w nabożeństwach w analogicznym okresie czasu. Konferencje episkopatów zaakceptowały ograniczenia i przepisy sanitarne wydane przez władze państwowe i zgodnie z przepisami prawa kanonicznego biskupi diecezjalni udzielali dyspens od fizycznego uczestnictwa w mszy świętej, oraz zachęcali do uczestnictwa w nabożeństwach liturgicznych transmitowanych przez środki społecznego przekazu.

Słowa kluczowe

Konferencja Episkopatu Czech; Konferencja Episkopatu Polski; kult, pandemia COVID-19

¹ Artykuł powstał wyniku odbywania przez autora stażu na Wydziale Prawa Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój) zrealizowanego w projekcie "program rozwojowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (POWR.03.05.00-00-Z310/17).

1. Wstęp

Kościół katolicki o początku swojego działania spotykał się z różnego rodzaju chorobami, których intensywność i zasięg można określić dzisiejszym językiem pojęciem epidemii. Były to choroby zakaźne, tj. dżuma, trąd i inne. Powodowały one panikę społeczną i wysoki poziom śmiertelności. Należy zauważyć, że jeszcze do niedawna nie znano skutecznego sposobu zapobieżenia, ani też antidotum na zahamowanie tych epidemii. Udało się to dopiero w XIX w., gdy odkryto sposoby przenoszenia zarazków powodujących choroby zakaźne. Epidemie te stanowiły poważne wyzwanie dla chrześcijan, a pomoc chorym realizowana były przez działalność charytatywną oraz opiekę nad chorymi. Można wskazać wiele opisów biblijnych, tak z Starego jak i Nowego Testamentu, pokazujących uzdrowienie duszy, które było jednocześnie uzdrowieniem ciała. Z nauki Chrystusa wynikały wskazania, które zawarte zostały w opisie Sądu Ostatecznego i określone są jako uczynki miłosierdzia względem duszy i ciała – głodnych nakarmić, spragnionych napoić, podróżnych w dom przyjąć, chorych nawiedzić¹. Stąd wynikały zadania chrześcijan. Budowano budynki dla osób chorych i potrzebujących, które określane były *domus hospitales*, czy też *Xsenochdia*². W późniejszym czasie nastąpiła zmiana koncepcji. Wskazane budynki nie były traktowane jako szpitale, ale jako miejsce do opieki nad ubogimi i bezdomnymi. Prowadzone one były przez bractwa, a podstawowych im celem było opieka nad potrzebującymi i ożywienie osobistego życia religijnego³.

Epidemie cyklicznie nawiedziły Europę i ziemie polskie. Dotykały one przedstawicieli wszystkich stanów społecznych, tak biednych jak i bogatych, ale także tych, którzy nieśli chorym pomoc medyczną lub duchową. W miarę nawrotów epidemii zwiększała się liczba kościelnych instytucji dobroczynnych, a duchowni, zakonnicy i zakonnice oraz wierni świeccy ochotniczo wspomagali tych, którzy ulegli chorobie udzielając im także posług sakramentalnych⁴. Była ona szczególnie ważna gdyż dawała chorym nadzieję na życie wieczne. Od XVIII w. kościelna opieka medyczna i pomoc biednym stopniowo przechodziła pod opiekę władzy państwowej, a w miarę postępu medycyny coraz skutecznej udzielano pomocy zarażonym. Jednak

¹ Mt, 25, 31- 46.

² M. Surdacki, *Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce*, "Roczniki Humanistyczne", t. 63, 2015, z. 2, s. 50.

³ R. Kłopotek, *Geneza i działalność bractw kościelnych w Europie i w Polsce do końca XVIII wieku*, "Studia Gdańskie" t. 37, 2015, s. 220– 222; K. Kuźmak, *Bractwa kościelne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, ł. 1014; J. Kłoczowski, *Wspólnoty w chrześcijaństwie grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964, s. 242- 243.

⁴ A. Karpiński, *Walka z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno- ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000 s. 25; J. Kracik, *Pokonać czarną śmierć*, Kraków 2020, s. 117.

działanie duchowe względem chorych, czyli posługa sakramentalna, pozostawała ciągle w domenie Kościoła i pomagała zarażonemu zrozumieć sens cierpienia oraz przygotować na godną śmierć i życie wieczne⁵.

Wirus SARS COV 2 który zapoczątkował światową pandemię COVID 19 zaskoczył ludzkość, odciskając swoje piętno na życiu codziennym społeczeństwa. Bardzo szybko rozprzestrzenił się na całym świecie powodując ograniczenia względem ludności, bezprecedensowych działań władz państwowych w celu zagwarantowania bezpieczeństwa, a także zmusił Kościół tak w wymiarze powszechnym jak i lokalnym do wprowadzenia zmian w sposobie sprawowania liturgii, organizacji duszpasterstwa i katechezy⁶.

Celem artykułu jest podjęcie refleksji nad zmianami, jakie zostały wprowadzone wskutek działania władz państwowych ograniczających osobistą wolność obywateli w Czechach i Rzeczypospolitej Polskiej oraz jaka była reakcja Konferencji Episkopatu Kościołów katolickich w tych krajach na wprowadzenie limitacji wiernych uczestniczących w liturgii. Czas opisany w artykule ograniczony został do pierwszej części epidemii która wybuchła wiosną 2020 r. i trwała do lipca 2020 r.⁷. Analizowane przepisy będą miały charakter porównawczy.

2. Konferencja Episkopatu Polski

Pierwsze sygnały o nadchodzącej epidemii spowodowanej przez COVID-19 przekazywane były w środkach społecznego przekazu w lutym 2020 r. Wtedy też rozpoczęła się współpraca Konferencji Episkopatu Polski z Ministerstwem Zdrowia. W dniu 1 marca 2020 r. odczytany został w świątyniach Kościoła katolickiego w całym kraju list ministra zdrowia Łukasza Szumowskiego, w którym zapowiadał pierwsze zakażenie koronowirusem. Jednocześnie wskazywał, że „najważniejszy w kontakcie z każdym wirusem jest dostęp do informacji, wiedza, a także spokój i zdrowy rozsądek” i wspominał o zasadach higieny wraz z „systematycznym myciem rąk”. Dokument ten ma jednocześnie charakter uspokajający, co jest ważne w kontekście późniejszych dokumentów wydanych przez Komisję Episkopatu Polski (dalej

⁵ J. Łupiński, *Posługa kościoła podczas epidemii w czasie staropolskim*, w: M.J. Tutak, T. Wielebski (red.), *Pandemia jako "znak czasu" dla Kościoła w Polsce*, Warszawa 2021, s. 104 – 106.

⁶ R. Leśniczak, *News coverage of Christian churches and other religious bodies dealing with the Covid-19 pandemic: An analysis of newspapers in German and English*, "Church, Communication and Culture" 2022, nr 7(1), s. 175-195.

⁷ E. Sideris, *Człowiek w sytuacji zagrożenia COVID-19*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2021, z. 2, s. 40.

KEP). Określano w nim, że w ogromnej większości przypadków przebieg choroby jest łagodny⁸.

Pierwszym dokumentem wydanym przez KEP był komunikat z 10 marca 2020 r. Zawarte w nim zostały 4 wskazania:

1. Prośba o zwiększenie liczby odprawianych mszy świętych niedzielnych w kościołach, w celu zmniejszenia liczby uczestników na konkretnej liturgii, zgodnie z wytycznymi służb sanitarnych;
2. Zachęta dla osób starszych i chorych, by uczestniczyli w niedzielnej mszy świętej korzystając z transmisji środkach społecznego przekazu;
3. Przypomnienie że nie ma wymogu aby podczas po mszy świętej przekazywać sobie znak pokoju przez podanie dłoni;
4. Prośba o modlitwę za zmarłych w wyniku epidemii oraz „o zdrowie dla chorych oraz w intencji lekarzy, personelu medycznego i wszystkich służb, które działają w celu zatrzymania rozprzestrzeniania się tego wirusa”, a także o wygaśnięcie epidemii⁹.

Przesłaniem tego komunikatu była troska o wykonywanie obowiązków nakładanych przez władze państwowe. Zostało to wskazane w pierwszym zaleceniu dotyczącym sprawowania większej liczby mszy św. Kościół katolicki w Polsce zmierzał do wypracowania takiej strategii, aby epidemia nie zakłócała przeżywania okresu Wielkiego Postu. Kolejne wydarzenia wymusiły dalsze szybkie reakcje. 11 marca rzecznik KEP poinformował, że w związku zaistniałą sytuacją przewodniczący KEP przełożył Zebranie Plenarne KEP, które miało odbyć się w dniach 11-12 marca. Tego dnia odbyło się zebranie Rady Stałej KEP. Wydała ona z tego posiedzenia zarządzenie nr 1/2020, w którym rekomendowała biskupom diecezjalnym, aby udzieli dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we mszy św. do dnia 29 marca 2022 r. następującym wiernym:

- a. osobom w podeszłym wieku,
- b. osobom z objawami infekcji,
- c. osobom i młodzieży szkolnej oraz dorosłym, którzy sprawują nad nimi bezpośrednią opiekę
- d. osobom, które czują obawę przed zagrożeniem z wyjaśnieniem, że skorzystanie z tej dyspensy oznacza, że nieobecność na niedzielnej mszy świętej nie jest grzechem.

⁸ <https://kurierlubelski.pl/o-koronawirusie-uslyszysz-tez-w-kosciele-list-ministra-zdrowia-zostanie-odczytany-podczas-ogloszen-parafialnych/ar/c14-14825626> (dostęp 5.01.2023).

⁹ *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ws. zagrożenia koronawirusem*, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-kosciol-stosuje-sie-do-zalecen-sluzb-sanitarnych-ws-koronawirusa-2/> (dostęp 5.01.2023).

W praktyce zalecono dyspensę wszystkim wiernym, zachęcając ich do uczestnictwa we mszy św. oraz osobistej i rodzinnej modlitwy przez środki społecznego przekazu. W kolejnej części zarządzenia dodano szczegółowe przepisy dotyczące zasad uczestnictwa w liturgii i przestrzegania higieny¹⁰. Rada Stała wydając te zarządzenia, miała świadomość kontrowersji zwłaszcza dotyczących przyjmowania komunii świętej na rękę, która istniała już od lat w Kościele katolickim w Polsce. Pod koniec zarządzenia poinformowano o zawieszeniu udzielaniu sakramentu bierzmowania, pielgrzymek maturzystów na Jasną Górę i rekolekcjach wielkopostnych¹¹. Różna była reakcja społeczna na to zarządzenie, dlatego doprecyzowano, że Kościół katolicki w Polsce nie zawiesza odprawiania mszy świętych (sytuacja taka miała miejsce w innych państwach), a jedynie, zresztą po raz pierwszy w nowożytnych dziejach Kościoła, zezwolił na rezygnację z obowiązku uczestnictwa w niedzielnej mszy świętej w zasadzie wszystkim wiernym. Zalecenia te powtórzył przewodniczący KEP w komunikacie wydanym 13 marca 2020 r. Był on powiązany wprowadzeniem w Polsce stanu zagrożenia epidemicznego¹², które wprowadzało ograniczenie liczby uczestników zgromadzeń liturgicznych do 50 osób. Przewodniczący KEP prosił w tej wyjątkowej sytuacji „biskupów diecezjalnych o wydanie decyzji, aby podczas każdej mszy świętej i nabożeństw wewnątrz kościoła mogło przebywać maksymalnie 50 osób”¹³. Ta limitacja wiernych wynikała z dwóch czynników. Pierwszym była konsekwencja nie przeciwstawiania się decyzji władz państwowych, która wprowadziła

¹⁰ Wskazano, że należy stosować następujące zasady higieniczne: a. kapłani i nadzwyczajni szafarze Komunii Świętej przed rozpoczęciem liturgii powinni dokładnie umyć ręce i kierować się zasadami higieny; b. przypominamy, że przepisy liturgiczne Kościoła przewidują przyjmowanie Komunii Świętej na rękę, do czego teraz zachęcamy; c. znak pokoju należy przekazywać przez skinienie głowy, bez podawania rąk; d. cześć Krzyżowi należy oddawać przez przyklęknięcie lub głęboki skłon, bez kontaktu bezpośredniego; e. należy powstrzymać się ponadto od oddawania czci relikwiom poprzez pocałunek lub dotknięcie; f. na kratki konfesjonałów należy nałożyć folie ochronne; g. rezygnujemy z napełniania kropielnic kościelnych wodą święconą.

¹¹ Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r., w: *Duszpasterstwo w czasie Pandemii*, Warszawa 2020, s. 29-31. Zarządzenie oparte zostało na kan. 87 par. 1, 1245 i kan. 1248 par. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego; W. Bartocha, *Liturgiczna pobożność ludowa w dobie pandemii w perspektywie soborowej teologii „znaków czasu”*, w: M.J. Tutak, T. Wielebski (red.), *Pandemia jako „znak czasu” dla Kościoła w Polsce*, Warszawa 2021, s. 203.

¹² Rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. z 2020, poz. 433.

¹³ Przewodniczący Episkopatu: stosujemy się do rozporządzenia organów państwowych by na Mszy św. w kościołach przebywało do 50 osób, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-stosujemy-sie-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-kosciolach-przebywalo-do-50-osob/> (dostęp 10. 1. 2023). R.T. Ciesielski zauważa, że treść tego komunikatu stanowiła logiczną konsekwencję zarządzenia nr 1/2020; R.T. Ciesielski, *Kościół katolicki w Polsce wobec pandemii*, „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 2, s. 171–173.

takie ograniczenie, a drugim, już wewnątrzkościelnym – efekt wcześniejszego wprowadzenia dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej mszy świętej.

Kolejnego dnia tj. 14 marca miało miejsce orędzie telewizyjne przewodniczącego KEP, w którym wskazywał na kryzys współczesnego świata „Do niedawna wydawało się nam, iż postęp techniczny, wiara w nieograniczoną ludzką wolność, w nieomyślność demokracji zbuduje nowy raj na ziemi, w którym nie będzie ani chorób ani cierpienia. A oto z pokorą odkrywamy, że wystarczy jedna pandemia, by okazało się jak bezbronnym i przerażonym wobec niej staje się człowiek”. Dalej wskazywał na miejsce Kościoła „Kościół – jak mówi papież Franciszek – jest szpitalem polowym. Kościół jest sakramentem zbawienia. Kościół jest wszędzie tam, gdzie Bóg jest kochany i gdzie kochany jest człowiek „w świecie ze swej natury niedoskonałym. Dlatego właśnie – respektując zalecenia władz sanitarnych – nie zamykamy kościołów. Dla ludzi wierzących bowiem świątynia jest zawsze miejscem szczególnego doświadczenia Bożej obecności i Bożej miłości, zwłaszcza w Eucharystii, z której czerpiemy siłę i wewnętrzny pokój”. Wobec rysujących się konfliktów związanych z limitacją wiernych na liturgii prosi o zrozumienie nadzwyczajnej sytuacji „przyjmiecie ze zrozumieniem ograniczenia liczby uczestników liturgii w kościele do pięćdziesięciu osób, które płynnie z troski o zdrowie wszystkich. Gdy brakuje nam kryteriów uprawniających do uczestnictwa we Mszy św. w kościele, to najprostszym wydaje się wstęp dla zamawiającego intencję i dla jego rodziny”. Zadeklarował jednocześnie, że „osobiście każdego wieczora o godzinie 20.30 będę modlił się za Was na różańcu” o to samo prosił kapłanów i wszystkich wiernych, aby trwali w modlitewnej jedności¹⁴. To nałożenie modlitewnego obowiązku na osoby duchowne i konsekrowane było wskazaniem funkcji Kościoła wobec społeczeństwa w którym prowadzi działania duszpasterskie. Było to jednocześnie wskazanie, że w tej niezrozumiałej sytuacji pandemicznej najważniejsza jest modlitwa, która ukierunkowuje całość działania ku Bogu. W tym czasie Prezydium Episkopatu wydało wskazania dla biskupów diecezjalnych dotyczących sprawowania czynności liturgicznych w Wielkim Tygodniu¹⁵.

Kolejne ograniczenie liczby wiernych mogących uczestniczyć w liturgii wydane zostały przez władze polityczne 24 marca. Wprowadzało ono limit do 5 osób nie licząc osób sprawujących posługę¹⁶. Tego samego dnia przewodniczący KEP wydał

¹⁴ Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, <<https://episkopat.pl/abp-gadecki-zachecam-do-korzystania-z-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-sw-2/>>, z dnia 14 marca 2023 r. (dostęp 10.01.2023).

¹⁵ Wskazania prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach; <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-przypominamy-o-koniecznosc-udzielenia-kolejnej-dyspensy/> (dostęp 7.01.2023).

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii; Dz.U. z 2020, poz. 522.

komunikat. Zaczął go od stwierdzenia działania władz państwowych „organy państwowe zdecydowały, że w Mszy Świętej lub innym obrzędzie religijnym nie będzie mogło uczestniczyć jednocześnie więcej niż 5 osób, nie licząc osób sprawujących posługę. Mając na uwadze zdrowie i życie wszystkich Polaków, proszę o uwzględnienie tego faktu w kontekście nadchodzących celebracji, w tym liturgii Wielkiego Tygodnia”¹⁷. Należy przychylić się do tezy R.T. Ciesielskiego, że w tym komunikacie zawarta została teza i prośba o zrozumienie, która była wyrazem bezsilności przewodniczącego KEP „wobec nowej rzeczywistości przeżywania najważniejszych świąt dla chrześcijaństwa”¹⁸. Zwrócił się jednocześnie z zachętą do wszystkich wiernych aby łączyli się w modlitwie ze wspólnotą Kościoła za pośrednictwem transmisji w środkach społecznego przekazu oraz poinformował że zwrócił się do przewodniczącego Konferencji Episkopatu Portugalii, aby włączył Kościół Katolicki w Polsce w akcie zawierzenia które ma dokonać się w sanktuarium Matki Bożej w Fatimie 25 marca 2020 r.¹⁹.

Wydawane w kolejnych dniach dokumenty KEP dotyczyły innych zagadnień niż ograniczenia w uczestnictwie w obrzędach liturgicznych. Stanowiły one bardzo istotne odpowiedzi na pytania związane z elementami teologicznymi, etycznymi i moralnymi w postępowaniu wiernych²⁰. Kolejny raz przewodniczący KEP odniósł się do zagadnień związanych z ograniczeniami w uczestnictwie w liturgii w orędziu telewizyjnym wygłoszonym z okazji Świąt Wielkanocnych w dniu 4 kwietnia 2022 r. Wskazał, że z powodu epidemii i ograniczeń sanitarnych wprowadzonych przez rząd tegoroczny Wielki Tydzień będzie inny niż do tej pory „Wyludniły się nasze ulice, opustoszały kościoły. Po raz pierwszy od czasu wojny nie będziemy mogli celebrować wspólnie Liturgii Paschalnej. „Przestraszyliśmy się i zagubiliśmy – mówił kilka dni temu papież Franciszek. Podobnie jak uczniów z Ewangelii ogarnęła nas nie-

¹⁷ Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzeń; <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-prosze-o-uwzlednienie-ograniczenia-do-5-uczestnikow-zgromadzen-religijnych/> (dostęp 7.01.2023).

¹⁸ R.T. Ciesielski, Kościół katolicki w Polsce wobec pandemii, „Przegląd Religioznawczy” 2(276)/2020, s. 176.

¹⁹ Komunikat przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzeń Warszawa 24 marca 2020 r.

²⁰ Dokumenty te to m.in. Czas odpowiedzialności, solidarności, sprawiedliwości. Oświadczenie Rady Społecznej Konferencji Episkopatu Polski, <https://episkopat.pl/rada-ds-spoecznych-episkopatu-o-potrzebie-odpowiedzialnosci-solidarnosci-i-sprawiedliwosci/>; Jezus żyje i chce przeciwnik abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa <https://episkopat.pl/komisja-nauki-wiary-episkopatu-szkodliwe-jest-generowanie-leku-i-dawanie-naiwnych-recept-w-czasie-epidemii/>; Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP. Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii. <https://episkopat.pl/brak-mozliwosci-przyjecia-komunii-sw-nie-przerywa-praktyki-pierwszych-piatkow-miesiaca/>. (dostęp 5.01.2023).

spodziewana i gwałtowna burza. Uświadomiliśmy sobie, że jesteśmy w tej samej łodzi, wszyscy słabi i dezorientowani, ale jednocześnie ważni, wszyscy wezwani do wiosłowania razem, wszyscy potrzebujący, by pocieszać się nawzajem”.

Konferencje Episkopatów Polski i Czech stanęły przed koniecznością podejmowania decyzji które wymusiły władze państwowe. Biskupi nie sprzeciwiali się i nie podejmowali żadnych decyzji, które byłyby niezgodne z przepisami prawa państwowego.

Pod koniec tego orędzia wskazywał „Ten szczególny czas jest dla nas wszystkich wielkim wyzwaniem. Wymaga on przede wszystkim roztropnych i odpowiedzialnych decyzji. Takie decyzje musi teraz podejmować każdy z nas”²¹.

Przewodniczący KEP wysłał list do premiera Mateusza Morawieckiego, w którym wskazywał na przyjmowanie przez Kościół katolicki przepisów, których celem jest ochrona zdrowia i życia w okresie pandemii. Jednocześnie wskazał że „W związku z restrykcjami dotyczącymi przemieszczania się i gromadzenia, ostatnie dni również w kościołach były bardzo trudne, zwłaszcza w okresie świątecznym, niemniej zrozumiałe w kontekście walki o życie ludzkie. Owocem tych działań jest – jak ufam – mniejsza liczba zachorowań i ofiar śmiertelnych w porównaniu z krajami, gdzie restrykcje wprowadzono zbyt późno”. Podkreślał jednocześnie że jest to zrozumiałe w kontekście walki o życie ludzkie. Zwrócił jednocześnie po raz kolejny uwagę na potrzebę „bardziej spokojnego, proporcjonalnego i sprawiedliwego kryterium ograniczania dopuszczalnej liczby wiernych w kościołach, podobnie jak ma to miejsce w przypadku innych podmiotów”. Wskazał jednocześnie, że te restrykcje nie powinny obejmować osób znajdujących się poza budynkiem sakralnym, do którego stosują się ogólne przepisy w zachowaniu bezpiecznej odległości. Zaproponował także nowe brzmienie przepisu dotyczącego limitacji osób w czasie sprawowania kultu religijnego²² „W okresie od dnia 20 kwietnia 2020 r. do odwołania ograniczeń w kwestii sprawowania kultu religijnego w miejscach publicznych, w tym w budynkach i innych obiektach kultu religijnego, ograniczenia te polegają na

²¹ Orędzie przewodniczącego KEP; <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-w-oredziu-obecny-czas-jest-dla-nas-wszystkich-wielkim-wyzwaniem> (dostęp 5.01.2023).

²² zmiana dotyczyła § 9 ust. 2 aktualnego Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii.

obowiązku zapewnienia, aby – w trakcie sprawowania kultu religijnego, czynności lub obrzędów religijnych – w danym obiekcie znajdowała się jedna osoba na 9 m², nie wliczając w to osób sprawujących kult i posługujących lub osób zatrudnionych przez zakład lub dom pogrzebowy w przypadku pogrzebu. Powyższe przepisy odnoszą się do osób znajdujących się wewnątrz obiektów sakralnych. W innych przypadkach mają zastosowanie ogólne przepisy o zachowaniu bezpiecznej odległości”²³.

Kolejne raz tym zagadnieniem zajęła się Rada Stała KEP 2 maja 2020 r. przypominała ona o dyspensowaniu od uczestnictwa we mszy św. niedzielnej i w uroczystości. Dziękowała ona księżom i wiernym za odpowiednie przestrzeganie zarządzeń sanitarnych i państwowych w duchu chrześcijańskiej miłości bliźniego. Wskazując jednocześnie, że ograniczenia przyjęte przez władze państwowe akceptowane są w przez Kościół w trosce o bezpieczeństwo społeczne i odpowiedzialność choć są dla wielu wiernych trudne i bolesne, a w związku z planowanym przez rząd zniesieniem restrykcji, wskazują na potrzebę bardziej spójnego i proporcjonalnego oraz sprawiedliwego kryterium znoszenia ograniczeń dopuszczalnej liczby wiernych w kościołach podobnie jak ma to miejsce w przypadku innych podmiotów²⁴.

13 maja 2020 r. władze państwowe zapowiedziały możliwość uczestnictwa w zgromadzeniach religijnych z zachowaniem zasad bezpieczeństwa. Wówczas przewodniczący KEP zwrócił się z oświadczeniem zachęcającym do uczestnictwa w sakramencie spowiedzi, komunii świętej i oczekiwał dalszego złagodzenia obostrzeń dotyczących udziału w zgromadzeniach religijnych. Podobnie jak miało to miejsce w odniesieniu do innych dziedzin życia. Zachęcał wszystkich wiernych, aby korzystali coraz odważniej z parafialnej posługi duszpasterskiej²⁵.

Po wprowadzeniu nowych przepisów przez rząd przewodniczący KEP wydał 27 maja 2020 r. komunikat w którym zachęcał biskupów do odwoływania dyspensy od uczestnictwa w niedzielnych mszach świętych. Pisał „ W kontekście ogłoszonej dzisiaj decyzji, dotyczącej zniesienia limitu uczestników zgromadzeń religijnych w kościołach, co – de facto – daje możliwość udziału w liturgii wszystkim wiernym, zachęcam księży biskupów do odwoływania udzielonych ogólnych dyspens od uczestnictwa w niedzielnych Mszach Świętych”. Zachęcał także do wprowadzenia stopniowych zmian w szczegółowych rozporządzeniach dotyczących duszpasterstwa. Zgodnie z przepisami poza budynkiem może uczestniczyć do 150 osób przy

²³ List przewodniczącego KEP do premiera M. Morawieckiego, <https://episkopat.pl/przewodniczaczy-kep-apeluje-o-proporcjonalne-kryterium-ustalania-liczby-wiernych-w-kosciele> (dostęp 7.01.2023).

²⁴ Komunikat z posiedzenia Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski, z dnia 2 maja 202 r. <https://episkopat.pl/biskupi-zachecamy-do-uczestnictwa-w-mszach-sw-z-zachowaniem-zasad-sanitarnych/>

²⁵ Przewodniczący Episkopatu zachęca do korzystania z parafialnej posługi duszpasterskiej, <https://episkopat.pl/przewodniczaczy-episkopatu-zacheca-do-korzystania-z-parafialnej-poslugi-duszpasterskiej> (dostęp 7.01.2023).

zachowaniu odpowiednich zaleceń sanitarnych, co umożliwiłoby organizowanie procesji Bożego Ciała, Wskazał, że w najbliższym czasie zostanie opublikowany komunikat dotyczący szczegółowych zasad organizacji pielgrzymek²⁶.

9 czerwca 2020 r. przewodniczący KEP wydał komunikat, w którym apelował o konsekwentne stosowanie się do aktualnych zaleceń sanitarnych podczas uroczystości Bożego Ciała oraz „zasłanianie ust i nosa lub zachowanie dystansu 2 metrów od innych uczestników zgromadzenia. Wskazania te obowiązują wszystkich uczestników liturgii, z wyjątkiem celebransów”²⁷.

3. Konferencja Episkopatu Czech

Działalność władz państwowych w związku z pojawieniem się wirusa COVID 19 na terenie Czech była bardzo szybka i dość niespodziewana. Pierwszy z aktów prawnych datowany jest na 9 marca, kiedy to Ministerstwo Zdrowia podjęło decyzję o zakazie odwiedzin pacjentów w placówkach medycznych. Przepis ten m.in. utrudniał duchownym dostęp do pacjenta²⁸. Następnego dnia wydano zakaz organizowania imprez masowych powyżej 100 osób, co rozpoczęło lawinę przepisów ograniczających wolność obywateli w tym wolność religijną²⁹.

Pierwsze oświadczenie w sprawie ryzyka związanego z COVID-19 zostało wydane przez Konferencję Episkopatu Czech (dalej KECz) w dniu 6 marca 2020 r., Wzywano w nim wiernych do odpowiedzialnego postępowania i unikania paniki³⁰. Po podjęciu działań przez Ministerstwo Zdrowia KECz w dniu 10 marca 2020 r. odpowiedziała na podjęte środki ograniczające liczbę wiernych do 100 osób uczestniczących w nabożeństwach religijnych. W dokumencie zawarto także praktyczne sugestie, w jaki sposób poradzić sobie z nadzwyczajną sytuacją. Wskazywano na możliwość podzielenia wiernych, aby podczas jednego nabożeństwa było więcej niż 100 osób. Proponowano uczestniczenie w niedzielnej mszy św. poprzez środki społecznego

²⁶ Komunikat przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w sprawie dyspens od udziału w niedzielnych mszach świętych, https://episkopat.pl/przewodniczacy_episkopatu_zacheca_biskupow_do_odwolywania_dyspens (dostęp 5.01.2023).

²⁷ Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-apeluje-o-stosowanie-sie-do-zalecen-sanitarnych-podczas-uroczystosci-bozego-ciala/> (dostęp 5.01.2023).

²⁸ przepis przestał obowiązywać z wraz z końcem stanu wyjątkowego w Czechach pod koniec maja 2020 r.

²⁹ M. Menke, *Náboženská situace katolické církve v ČR v době COVID-19*, w: M. Moravčíková (red), *Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v rámci on-line medzinárodného vedeckého kongresu Trnavské právnické dni, 24.-25. septembra 2020*. Trnava 2020, s. 174-175.

³⁰ <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200306prohlaseni-cbk-k-riziku-onemocneni-covid-19>. (dostęp 12.01.2023).

przekazu i zwracano szczególną uwagę na zachowanie środków higienicznych a jednocześnie przypominano o modlitwie za chorych i tych którzy się nimi opiekują³¹.

Wraz z tymi informacjami opublikowano zalecenia dla księży pracujących w parafiach, z wskazaniem jak należy postępować w tej sytuacji oraz zaczęto publikować listy sposobów uczestniczenia we Mszy św. za pośrednictwem stron internetowych i innych mediów³².

12 marca 2020 r. Konferencja Episkopatu została zmuszona do zareagowania na ogłoszony w tym dniu od godziny 14:00 stan wyjątkowy, który praktycznie uniemożliwił sprawowanie kultu publicznego. Sytuacja została przedstawiona jako dość niezwykła (mimořádné), wymagająca niezwykłych działań (mimořádná řešení). Biskupi udzielili wszystkim wiernym do odwołania, dyspensy od fizycznego uczestnictwa w niedzielnych nabożeństwach. Zachęcali jednocześnie do uczestnictwa we mszach świętych i nabożeństwach w środkach społecznego przekazu i uczestniczenia w nich w gronie rodzinnym. Informowano w dokumencie o możliwości indywidualnego przyjmowania sakramentów w kościołach, które pozostaną otwarte. Zachęcano także do codziennej wspólnej modlitwy o godzinie 20:00 wieczorem w intencji zakończenia pandemii oraz wszystkich chorych i ich opiekunów, a także o przewyciężenie strachu i pomoc wszystkim poszkodowanym. Wskazali jednocześnie, że wspólna modlitwa jest najpotężniejszą bronią jaką ma Kościół³³.

Kolejną decyzją rządu Republiki Czeskiej było wprowadzenie 15 marca zakazu swobodnego przepływu osób³⁴, co w konsekwencji oznaczało także całkowity zakaz kultu publicznego oraz ślubów i pogrzebów. Dekret ten obowiązywał od dnia następnego, czyli od 16 marca. Następnie 18 marca rząd podjął decyzję o noszeniu maseczki lub przyłbicy, czyli osłony twarzy we wszystkich miejscach poza miejscem zamieszkania, a dopiero 23 marca rząd zezwolił na udział w pogrzebach od dnia od 24 marca 2020 r.

Oprócz działalności KECz³⁵ bardzo aktywnie w publikowaniu wytycznych wpisali się biskupi diecezjalni, którzy wydawali oświadczenia i wskazania dla

³¹ Výzva ČBK v souvislosti s vyhlášením mimořádného opatření Ministerstva zdravotnictví ČR ohledně shromáždění osob (10.03.2020); <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200310vy-zva-cbk-in-connection-with-the-announcement-of-the-emergency-measure-of-the-ministry-of-health-tvi-cr-ohledne-shromazdeni-osob> (dostęp. 12.01.2023).

³² Powstał wówczas specjalny portal informujący o transmisjach mszy św.; <https://www.mseonline.cz>.

³³ Prohlášení českých a moravských biskupů k mimořádnému opatření vlády ze dne 12. března 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312prohlaseni-ceskych-a-moravskych-biskupu-k-mimo-radnemu-opatreni-vlady-ze-dne-12-brezna-2020> (dostęp. 12.01.2023).

³⁴ Usnesení Vlády České Republiky ze dne 15. března 2020 č. 215 o přijetí krizového opatření, 85/2020 SB.

³⁵ W ramach Konferencji Komisja Liturgiczna na podstawie dekretów Kongregacji Służby Bożej na 153/20 z 19.03.2020 i 154 z 25/03/2020 opracowała vademecum jak należy obchodzić święta wielka-

własnych diecezjan. Pisma te wydane były przez wszystkich biskupów diecezjalnych, a w archidiecezji praskiej, która wówczas wakowała, stosowne dokumenty wydali wikariusze generalni (bp Zdenek Wasserbauer i bp Jan Bialik). Biskupi wskazywali na nadzwyczajność sytuacji wynikających z przepisów państwowych, które m.in. dotyczyły brak dostępu do kościołów, zasad celebracji i udzielania sakramentów. Udzielali dyspensy od fizycznego uczestnictwa w nabożeństwach liturgicznych, zalecali uczestnictwo w nich za pośrednictwem środków społecznego przekazu oraz do modlitwy³⁶. Poszczególni biskupi kładli jeszcze nacisk na pewne aspekty duszpasterskie, np. abp ołomuniecki Jan Graubner przypominał duchowieństwu, aby byli przygotowani do świadczenia indywidualnej posługi³⁷.

Pierwsze oświadczenie w sprawie ryzyka związanego z COVID-19 zostało wydane przez Konferencję Episkopatu Czech (dalej KECz) w dniu 6 marca 2020 r., Wzywano w nim wiernych do odpowiedzialnego postępowania i unikania paniki. Po podjęciu działań przez Ministerstwo Zdrowia KECz w dniu 10 marca 2020 r. odpowiedziała na podjęte środki ograniczające liczbę wiernych do 100 osób uczestniczących w nabożeństwach religijnych.

Ograniczenia zaczęły być łagodzone po Świątach Wielkanocnych. Zgodnie z decyzją rządu Czech z dnia 17 kwietnia od 27 kwietnia można było publicznie sprawować nabożeństwa i ceremonie religijne dla 15 osób, co zostało z zadowoleniem przyjęte przez KECz. W komunikacie wydanym przez KECz w dniu 17 kwietnia wskazano zgodnie z decyzją władz państwowych, że od 27 kwietnia może maksymalnie

nocne w 2020 r. Komisja wydała Vademecum dla biskupów 2020/05 i vademecum dla księży 2020/06; <https://www.liturgie.cz/liturgicka-komise-ceske-biskupske-konference/dokumenty-lk-cbk> (dostęp. 12.01.2023).

³⁶ strona z linkami do odezw biskupów; Výzvy biskupů jednotlivých diecézí v souvislosti s koronavirem COVID-19; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312pokyny-biskupu-jednotlivych-diecezi-v-souvislosti-s-koronavirem> (dostęp. 12.01.2023).

³⁷ <https://www.ado.cz/2020/03/12/list-arcibiskupa-olomouckeho-vericim-v-dobe-mimoradnych-opatreni/>

uczestniczyć w nabożeństwie 15 osób, od 11 maja 30 osób, a od 25 maja 50 osób³⁸. Osoby uczestniczące musiały zachować zasady sanitarne oraz zachować przestrzeń pomiędzy wiernymi. Całkowity koniec ograniczeń powinien nastąpić 8 czerwca. W komunikacie tym wskazano, że biskupi Kościoła katolickiego wraz z Radą Ekumeniczną wysłali list do premiera, w którym prosili o wznowienie nabożeństw i ceremonii religijnych. Jednocześnie Rada Stała KECz zatwierdziła następujące zasady stopniowego łagodzenia ograniczeń dotyczących działalności publicznej kościoła:

- w kościele wierni muszą przestrzegać minimalny odstęp 2 metrów między uczestnikami nabożeństw (z wyjątkiem członków w obrębie jednej rodziny lub w inny sposób powiązanych);
- uczestnicy muszą zdezynfekować ręce przed wejściem do kościoła;
- wszyscy uczestnicy nabożeństw mają maseczkę, z wyjątkiem momentu przyjęcia Eucharystii;
- pomija się: znak pokoju i błogosławieństwa z wodą święconą;
- kapłan dezynfekuje ręce przynajmniej przed liturgią, przed i po Eucharystii;
- długość nabożeństwa nie może być niepotrzebnie przedłużana przy zachowaniu przepisów liturgicznych;
- kościół ma być odpowiednio wentylowany po nabożeństwie oraz dezynfekowany w obszarach kontaktowych (uchwyty, ławki itp.). Należy z niezwykłą troskliwością dbać o utrzymanie czystości;
- dostęp wierzących do innych miejsc w kościele, poza główną przestrzenią religijną jest ograniczony;
- podobne zasady dotyczą ślubów i chrztów;
- do odwołania, odwołane zostają inne formy działalności duszpasterskiej w parafiach;
- kościoły poza kultem liturgicznym pozostają, jak zwykle otwarte, na osobistą modlitwę i indywidualną opiekę duchową;
- duchowny, który przewodniczy liturgii jest odpowiedzialny za przestrzeganie tych zasad³⁹.

Należy jednocześnie wskazać, że czasie pandemii COVID 19 nastąpiło zacieśnienie współpracy pomiędzy Ekumeniczną Radą Kościołów Czechach i KECz. Działy one wspólnie i wspólnie konsultowały działania w okresie pandemii. Zawarły

³⁸ Mimořádné opatření ze dne 17. dubna 2020 č. 420; MZDR 16484/2020-1/MIN/KAN; https://www.cirkev.cz/public/media/cp_news_archive/2020-04-17-vyhlaseni-vlady-od-27-4.pdf (dostęp. 15.01.2023).

³⁹ Vyjádření ČBK k rozhodnutí vlády ČR o znovuoobnovení bohoslužeb; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200417vyjadreni-cbk-k-rozhodnuti-vlady-o-znovuoobnoveni-bohosluzeb> (dostęp. 15.01.2023).

porozumienie o współpracy w ramach zintegrowanego systemu ratownictwa⁴⁰. Wspólnie nawoływały do modlitwy, a czeska telewizja transmitowała nabożeństwa różnych kościołów w okresie wielkanocnym⁴¹.

Po zapowiedzi zniesienia ograniczeń przez władze państwowe KECz wydała komunikat 7 lipca 2020 r. Biskupi w komunikacie stwierdzili, że z powodu zniesienia środków wprowadzających ograniczenia w uczestnictwie w liturgii zachęcają wiernych do powrotu do praktyk liturgicznych sprzed wprowadzenia ograniczeń. Jednocześnie wskazywali, że należy przestrzegać środki higieniczne, które zostały nałożone przez władze państwowe⁴².

4. Zakończenie

Konferencje Episkopatów Polski i Czech stanęły przed koniecznością podejmowania decyzji które wymusiły władze państwowe. Biskupi nie sprzeciwiali się i nie podejmowali żadnych decyzji, które byłyby niezgodne z przepisami prawa państwowego. W przypadku ograniczeń liczby wiernych uczestniczących w zgromadzeniach liturgicznych potwierdzali przyjęte przez państwo rozwiązania i zgodnie z przepisami prawa kanonicznego udzielali dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy św. W Polsce realizacja prawa do bezpośredniego udziału w aktach kultu religijnego nie została całkowicie uniemożliwiona. Natomiast w Czechach wprowadzony został całkowity zakaz uczestnictwa w liturgii w okresie Wielkiego Tygodnia, Wielkanocy i okresie powielkanocnym (do 27 kwietnia).

Z analizowanych dokumentów wydanych przez Konferencje i poszczególnych biskupów tylko częściowo widać refleksje nad realizacją i zakresem wolności religijnych w okresie zagrożenia życia i zdrowia. Nie przebija się w tych dokumentach pytanie dotyczące zasady proporcjonalności i czy podjęte środki rzeczywiście odpowiadały zagrożeniom ewentualnych spotkań modlitewnych w grupie wierzących. Analizując inne rozwiązania władz państwowych dotyczących limitów osób robiących zakupy w sklepach lub też poruszających się w środkach transportu publicznego, można odnieść wrażenie, że zasady proporcjonalności władze państwowe nie stosowały w relacji do zgromadzeń liturgicznych.

⁴⁰ Por. Komunikat prasowy ERC. Kościoły po stronie potrzebujących (22.06.2020). Dostępny pod adresem: http://www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_na_strane_potrebnych#.X24SluczVPY (dostęp. 15.01.2023).

⁴¹ Ekumeniczne wezwanie do wspólnej modlitwy w trudnych czasach. Dostępne na stronie: <https://www.e-cirkev.cz/cla-nek/6625-Ekumenicka-vyzva-ke-spolecnym-modlitbam-v-tezke-dobe/index.htm> (dostęp. 15.01.2023).

⁴² Sdělení ČBK k omezením v době pandemie; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200707sdeleni-cbk-k-zavedenym-omezenim> (dostęp. 15.01.2023).

Jednocześnie z dokumentów wynika troska o opiekę duszpasterską osób chorych i tych którzy się nimi opiekują a jednocześnie wołanie o modlitwę w ich intencji oraz intencji zakończenia COVID 19. Te działania jak najbardziej wpisują się w teologiczną optykę funkcjonowania Kościoła i wskazują na potrzebę modlitwy i adoracji Eucharystii.

Bibliografia

- Bartocha W., Liturgiczna pobożność ludowa w dobie pandemii w perspektywie soborowej teologii „Znaków czasu”, w: M.J. Tutak, T. Wielebski (red.), *Pandemia jako „znak czasu” dla Kościoła w Polsce*, Warszawa 2021.
- Ciesielski R. T., Kościół katolicki w Polsce wobec pandemii, „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 2.
- Ekumeniczne wezwanie do wspólnej modlitwy w trudnych czasach. Dostępne na stronie: <https://www.e-cirkev.cz/cla- nek/6625-Ekumenicka-vyzva-ke-spolecnym-modlitbam-v-tezke-dobe/index.htm> [dostęp 1.01.2024].
- Jezus żyje i chce przeciwnik abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa <https://episkopat.pl/komisja-nauki-wiary-episkopatu-szkodliwe-jest-generowanie-leku-i-dawanie-naiwnych-recept-w-czasie-epidemii/> [dostęp 1.01.2024].
- Karpiński A., *Walka z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno- ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Kłoczowski J., *Wspólnoty w chrześcijaństwie grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku* Kraków 1964.
- Kłopotek R., *Geneza i działalność bractw kościelnych w Europie i w Polsce do końca XVIII wieku* „Studia Gdańskie” t. 37, 2015.
- Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzeń; <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-prosze-o-uwzglednienie-ograniczenia-do-5-uczestnikow-zgromadzen-religijnych/> [dostęp 1.01.2024].
- Komunikat przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzeń Warszawa 24 marca 2020 r.
- Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP. Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii. <https://episkopat.pl/brak-mozliwosci-przyjecia-komunii-sw-nie-przerywa-praktyki-pierwszych-piatkow-miesiaca/> [dostęp 1.01.2024].
- Komunikat z posiedzenia Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski, z dnia 2 maja 2020 r. <https://episkopat.pl/biskupi-zachecamy-do-uczestnictwa-w-mszach-sw-z-zachowaniem-zasad-sanitarnych/> [dostęp 1.01.2024].
- Komunikat przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w sprawie dyspens od udziału w niedzielnych mszach świętych, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-zacheca-biskupow-do-odwolywania-dyspens/> [dostęp 1.01.2024].
- Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-apeluje-o-stosowanie-sie-do-zalecen-sanitarnych-podczas-uroczystosci-bozego-ciala/> [dostęp 1.01.2024].
- Komunikat prasowy ERC. Kościoły po stronie potrzebujących (22.06.2020). Dostępny pod adresem: http://www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_nastrane_potrebnych#.X24_SluczVPY [dostęp 1.01.2024].
- Kracik J., *Pokonać czarną śmierć*, Kraków 2020.
- Kuźmak K., *Bractwa kościelne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976.

- Leśniczak R., News coverage of Christian churches and other religious bodies dealing with the Covid-19 pandemic: An analysis of newspapers in German and English, "Church, Communication and Culture" 2022, 7(1), s. 175-195.
- List przewodniczącego KEP do premiera M. Morawieckiego, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-apeluje-o-proporcjonalne-kryterium-ustalania-liczby-wiarnych-w-kosciele/> [dostęp 1.01.2024].
- Łupiński J., Posługa kościoła podczas epidemii w czasie staropolskim, w: M.J. Tutak, T. Wielebski (red.), *Pandemia jako "znak czasu" dla Kościoła w Polsce*, Warszawa 2021.
- Menke M., Náboženská situace katolícké cirkve v ČR v době COVID-19, w: M. Moravčíková (red.), *Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v rámci online medzinárodného vedeckého kongresu Trnavské právnické dni, 24.-25. septembra 2020*. Trnava 2020.
- Mimořádné opatření ze dne 17. dubna 2020 č. 420; MZDR 16484/2020-1/MIN/KAN; https://www.cirkev.cz/public/media/cp_news_archive/2020-04-17-vyhlaseni-vlady-od-27-4.pdf [dostęp 1.01.2024].
- Orędzie przewodniczącego KEP; <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-w-oredziu-obecny-czas-jest-dla-nas-wszystkich-wielkim-wyzwaniem/> [dostęp 1.01.2024].
- Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, <<https://episkopat.pl/abp-gadecki-zachecam-do-korzystania-z-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-sw-2/>>, z dnia 14 marca 2023 r.
- Prohlášení českých a moravských biskupů k mimořádnému opatření vlády ze dne 12. března 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312prohlaseni-ceskych-a-moravskych-biskupu-k-mimoradnemu-opatreni-vlady-ze-dne-12-brezna-2020> [dostęp 1.01.2024].
- Przewodniczący Episkopatu: stosujemy się do rozporządzenia organów państwowych by na Mszy św. w kościołach przebywało do 50 osób, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-stosujemy-sie-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-kosciolach-przebywalo-do-50-osob/> [dostęp 1.01.2024].
- Przewodniczący Episkopatu zachęca do korzystania z parafialnej posługi duszpasterskiej <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-zacheca-do-korzystania-z-parafialnej-poslugi-duszpasterskiej/> [dostęp 1.01.2024].
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii; Dz.U. z 2020, poz. 522.
- Rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. z 2020, poz. 433.
- Sdělení ČBK k omezením v době pandemie; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200707sdeleni-cbk-k-zavedenym-omezenim> [dostęp 1.01.2024].
- Sideris E., Człowiek w sytuacji zagrożenia COVID-19, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2021, z. 2.
- Surdacki M., Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce, "Roczniki Humanistyczne", t. 63, 2015, z. 2.
- Usnesení vlády České republiky ze dne 15. března 2020 č. 215 o přijetí krizového opatření, 85/2020 sb.
- Wskazania prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach; <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-przypominamy-o-koniecznosc-udzielenia-kolejnej-dyspensy/> [dostęp 1.01.2024].
- Vyjádření ČBK k rozhodnutí vlády ČR o znovuoobnovení bohoslužeb; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200417vyjadreni-cbk-k-rozhodnuti-vlady-o-znovuoobnoveni-bohosluzeb> [dostęp 1.01.2024].
- Výzvy biskupů jednotlivých diecézí v souvislosti s koronavirem COVID-19; <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312pokyny-biskupu-jednotlivych-diecezi-v-souvislosti-s-koronavirem> [dostęp 1.01.2024].
- Výzva ČBK v souvislosti s vyhlášením mimořádného opatření Ministerstva zdravotnictví ČR ohledně shromáždění osob (10.03.2020); <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200310vyzva-cbk-in-connection-with-the-announcement-of-the-emergency-measure-of-the-ministry-of-health-tvi-cr-ohledne-shromazdeni-osob> [dostęp 1.01.2024].

Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r., w: Duszpasterstwo w czasie Pandemii, Warszawa 2020.

Strony internetowe

<https://kurierlubelski.pl/o-koronawirusie-uslyszysz-tez-w-kosciele-list-ministra-zdrowia-zostanie-odczytany-podczas-ogloszen-parafialnych/ar/c14-14825626>

<https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-kosciol-stosuje-sie-do-zalecen-sluzb-sanitarnych-ws-koronawirusa-2/>

<https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200306prohlaseni-cbk-k-riziku-onemocneni-covid-19>.

<https://www.mseonline.cz/>.

<https://www.ado.cz/2020/03/12/list-arcibiskupa-olomouckeho-vericim-v-dobe-mimoradnych-opatreni/>

Biogram autora

Mieczysław Różański – prezbiter archidiecezji łódzkiej, dr hab. prof. uczelni, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Filia w Ełku, zastępca dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi.